

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265

e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi  
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 26, Ölümünün 100. Yılında Ziya  
Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel  
Sayısı



*Ölümünün 100. Yılında*  
**ZIYA GÖKALP ve SOSYOLOJİ**  
**SEMPOZYUMU**

Afyon Kocatepe University  
Journal of Social Sciences

Volume: 26, Ziya Gökalp and Sociology  
Symposium Special Issue on the 100th  
Anniversary of His Death



Yayın Geliş Tarihi (Submitted): October/Ekim-2024 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Kasım/November-2024



## Ziya Gökalp'in Toplum Felsefesi\*

### *Ziya Gökalp's Philosophy of Society*

Doç. Dr. Mustafa KAYA <sup>1</sup>

#### Öz

Ziya Gökalp, Osmanlı'nın en çalkantılı ve dönüşümün en hızlı olduğu zamanda yaşamış bir düşünür ve siyaset adamıdır. Gökalp, daha ziyade bir sosyolog olarak bilinmesine rağmen yaşadığı dönemin Türkiye'sinde yapılan yoğun felsefi tartışmalar, onun felsefeye ilgilenmesini gerektirmiştir. Felsefeye dair yaptığı açıklamalara bakıldığında Gökalp'in, felsefe terimini geniş bağlamlarda kullandığı görülmektedir. Bilimlerin anası, toplumsal sorunlarla uğraşan genel bir ahlak, iradenin yüce gayelerini araştırarak disiplin, aklın kalbi yorumlama tarzı vb. gibi felsefe terimini pek çok anlamda kullanmıştır. Bununla birlikte yazılarındaki temel kaygılar ve ortaya koyduğu görüşler, onun, toplum felsefesi yapma çabasında olduğunu ortaya koymaktadır. Toplum felsefesi, toplumun değerlerini, kurumlarını, geleneklerini ve tarihini çeşitli yönleriyle eleştirel bir bakış açısıyla inceleyen felsefi bir disiplindir. Kurumlar ve değerler bağlamında çöküşün son aşamasına gelmiş bir toplumun düşünürü olması; pozitivizm, materyalizm ve sosyalizm gibi toplum felsefelerinin Gökalp'in yaşadığı döneme hâkim oluşu ve etkisi altında olduğu Fransız sosyoloji okulu düşünürlerinin toplumsal ve tarihsel sorunlarla ilgilenmeleri onu toplum felsefesi yapmaya itmıştır. Kurumlar ve değerler bağlamında çöküşün son aşamasına gelmiş bir toplumdaki sorunların çözümü olarak toplumsal bir inkılabı gerekli gören Gökalp, yeni değerler bağlamında yeni bir hayatın yaratılması gerektiğini ve bunun da müspet bilimler, ahlak, din, felsefe ve bunlara dair üretilecek yeni kavramlar ekseninde mümkün olacağını düşünür. Bu çalışmanın amacı da Ziya Gökalp'in yeni bir toplumun inşası için ortaya koyduğu toplumcu ahlak, mefkûre ve felsefi Türkçülüğe dair görüşlerini toplum felsefesi bağlamında analiz etmektir.

**Anahtar Kelimeler:** Ziya Gökalp, Felsefe, Toplum Felsefesi, Toplumcu Ahlak, Mefkûre

**Makale Türü:** Araştırma

#### Abstract

Ziya Gökalp was a philosopher and politician who lived in the most turbulent period of the Ottoman Empire and at a time of rapid transformation. Although Gökalp is mostly known as a sociologist, the intense philosophical debates in Turkey of his time necessitated his interest in philosophy. When we look at his explanations on philosophy, we see that Gökalp used the term philosophy in a wide range of contexts. He used the term philosophy in many senses, such as the mother of sciences, a general morality that deals with social problems, a discipline that investigates the lofty aims of the will, the way the mind interprets the heart, and so on. Nevertheless, the main concerns and views he puts forward in his writings reveal that he endeavours to do a philosophy of society. Philosophy of society is a philosophical discipline that examines the values, institutions, traditions and history of society from a critical perspective. The fact that he was a thinker of a society that had reached the final stage of collapse in terms of institutions and values; the dominance of social philosophies such as positivism, materialism and socialism in the period in which Gökalp lived; and the interest of the thinkers of the French school of sociology, under whose influence he was influenced, in social and historical problems pushed him to do a philosophy of society. Considering a

\*Bu çalışmanın ilk hali 04-06.10.2024 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da düzenlenen Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

<sup>1</sup>Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, mustafakaya1976@gmail.com

**Atf için (to cite):** Kaya, M. (2024). Ziya Gökalp'in Toplum Felsefesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 217-228.

social revolution necessary as a solution to the problems of a society that had reached the final stage of collapse in terms of institutions and values, Gökalp thought that a new life should be created in the context of new values and that this would be possible on the axis of physical sciences, morality, religion, philosophy and new concepts to be produced about them. The aim of this study is to analyse Ziya Gökalp's views on the socialist morality, the ideology and philosophical Turkism that he put forward for the construction of a new society in the context of social philosophy.

**Keywords:** Ziya Gokalp, Philosophy, Philosophy of Society, Social Morality, İdeal

**Paper Type:** Research

## Giriş

Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen bir dönemde önemli bir mütefekkir olarak öne çıkan Ziya Gökalp (1876-1924), bu dönemin Türk aydınları arasında felsefi düşünceyle en yoğun ilişki kuran yazarlardan biridir. O, felsefi ilgisini “Bugünkü Felsefe”, “Felsefeye Doğru” ve “Felsefi Türkçülük” gibi yazılarının yanı sıra *Felsefe Dersleri* adlı müstakil bir eserle ortaya koymuştur. Felsefeye dair bu yazıları incelendiğinde felsefeyi tarihsel, ideolojik ve sosyolojik bağlamlarda ele aldığı görülür (Ovacık, 2023, s. 380). “Bugünkü Felsefe” adlı makalesinde felsefeyi tarihsel bağlamında ele alırken, “Felsefeye Doğru” ve “Felsefi Türkçülük” gibi makalelerinde felsefenin bilimle, değerlerle ve toplumla olan ilgisini ele alır.

Gökalp, yaşadığı dönemin toplumsal koşulları nedeniyle toplumsal sorunlar üzerine düşünmeye yönelmiştir. İncelediği tüm konular, toplumun temel meseleleriyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, millet, devlet, kültür, medeniyet, bilim, ahlak, tarih ve din gibi kavramlar, toplumun yapı taşlarını oluşturur. Gökalp, bu kavramları eleştirel bir bakış açısıyla inceleyip yeniden yorumlamıştır. Felsefe terimine yüklediği anlamlar, bu yaklaşımını net bir şekilde ortaya koyduğu gibi felsefenin bilim ve ahlak gibi temel problemlerini ele alırken ve Türkçülüğü temellendirirken toplum felsefesi yaptığı söylenebilir. İşte biz de bu çalışmada Ziya Gökalp'in toplum felsefesi bağlamında ürettiği mefkûre, toplumcu ahlak ve felsefi Türkçülük gibi yeni düşünceler ve kavramların neler olduğunu analiz etmeye çalışacağız.

## 1. Gökalp'in Felsefeye Bakışı

Felsefenin ne olduğunu herkesin kabul edebileceği bir şekilde tanımlamak zordur; bu durum felsefe erbabınca malumdur. Felsefeye ilgili yazılara bakıldığında, Gökalp'in felsefe terimini tarihsel, ideolojik ve sosyolojik bağlamlarda kullandığı görülmektedir. Tarihsel açıdan, felsefenin geçmişini göz önünde bulundurarak, ona atfedilen çeşitli anlamlar üzerinde durur. “Bugünkü Felsefe” (1911) adlı eserinde, felsefenin bir zamanlar bilimlerin anası olduğunu, ancak fizik, kimya ve biyoloji gibi deneysel bilimlerin ortaya çıkmasıyla bu rolü bıraktığını ve bilimlerin denetleyicisi konumuna geçtiğini ifade etmektedir (Gökalp, 1982a, s. 1). Ona göre, bilimlerin gelişip bağımsızlaşmasıyla felsefe, “ilim malikânesinden dışarı” atılmış ve bu durum onu metafiziğe yöneltmiştir. Metafizik hem doğanın hem de insanın derinlikleriyle ilgilenirken, bilimler dış dünyayı ve görünüşleri incelemektedir. Ayrıca metafizik, zihinsel süreçlerin nasıl işlediğine de odaklanmıştır. Gökalp, bilimlerin görünen varlıklarla ilgilendiğini, metafiziğin ise hem gören hem de görünen varlıklar üzerinde durduğunu belirtir (Gökalp, 1982a, s. 2-3).

Gökalp'e göre felsefeyi bilim ve metafizikten ayıran nokta, felsefenin yeni çalışma alanının değerler olmasıdır. Ona göre felsefe, ilk olarak, bütün bilimleri kuşatan bir birlik ve genel mantık olarak görülmüş, ardından, metafizik alanda dolaşan genel bir estetik şeklini almış, sonunda ise, kendi özel malikânesine çekilerek, toplumsal hayatı yöneten siyasi, hukuki ve ahlaki değerlerin değerlendirilmesiyle, insanlığı yüceltecek yeni değerlerin oluşturulmasıyla ilgilenmeye başlamıştır. Günümüzde ise felsefe genel bir ahlaktır. Böylece felsefe, “akıl”ın genel yasalarını ve “hassasiyet”in özel durumlarını keşfettikten sonra, bugün “irade”nin yüce amaçlarını araştırmaya yönelmiştir. Gökalp, yaşadığı dönemdeki felsefenin yönteminin “takdir ve ibda” (yaratma) olduğunu belirtir (Gökalp, 1982a, s. 5-7). Bu düşünceleriyle Gökalp'in

felsefenin en çok uğraştığı alanlar olan ontoloji ve epistemoloji gibi iki büyük alanı felsefeye kapattığı sadece değerler alanını bıraktığı anlaşılmaktadır.

*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) adlı kitabında, felsefe ve filozof kavramlarına daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre fen bilimleri yüce şeylerden doğduğu gibi felsefe de usulden doğar. Filozoflar, bilimlerin bulduğu hakikatleri birleştiren ve düzenleyenler değil, hakikatin araştırma yöntemini bilen ve bunu bizzat uygulayanlardır. Bugün felsefe, keşfolunmuş bir sürü bilginin bir araya getirilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Ancak felsefe bu bilgileri keşif ve ıslah eden yöntemlerden ibarettir. Bu anlamda bizde gerçek anlamda felsefe ve filozof yoktur (Gökalp, 2019, s. 56).

Gökalp, bir yandan tarihi ve gelenek ve göreneklere olan bir millete dönüşmeye diğer yandan sanayileşmeyi sağlayacak fenler yaratmaya ve yöntemlerden sürekli feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmamız gerektiğini vurgular.

Gökalp, “Felsefeye Doğru” (1922) adlı yazısında filozofu, aklıyla kalbini uzlaştırmaya çalışan, müspet ilimlerle değer duyguları arasındaki ihtilafı devamlı bir barış ve uyum haline getirmeyi amaçlayan kimse şeklinde tanımlamıştır. Gökalp’e göre, insanların çoğunun aklıyla kalbi arasında kendiliğinden bir ahenk ve uygunluk olduğu için, böyle kimselerin felsefeye ihtiyaçları yoktur. Felsefeye ihtiyacı olanlar, sadece kalbiyle kafası çatışma halinde olanlardır. Böyle bir çatışmadan kurtulmanın yolu “*felsefeye doğru gitmektir*” (Gökalp, 1982b, s. 33). Bu görüşleriyle Gökalp’in felsefeyi, insanların düşüncelerini derinleştirmelerine ve içsel çelişkilerini çözmelerine yardımcı bir araç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Felsefi sorgulama sayesinde bireyler, kendi yaşamları ve çevreleri hakkında daha derin bir kavrayış geliştirebilirler.

“İlme Doğru” (1922) adlı yazısında ise Gökalp, felsefenin, *düşünüştten ziyade bir nevi sezmiş mahiyetinde* olduğunu ifade eder (Gökalp, 1982c, s. 9). Gökalp’e göre, müspet bilimlerle gerçeği tam anlamıyla kavramak mümkün değildir; çünkü bilim, gerçeğin kendisini değil, yalnızca parçalarını inceler. Bu parçalarla bütün varlığı anlamak, bilimin yetki alanının dışındadır. Felsefe, bilimden gerçekleri almasına rağmen, gerçeğin tümünü ancak sezgi yoluyla kavrayabilir (Baltacıoğlu, 1966, s. 51). Gökalp’in felsefede sezginin düşünüşten daha temel olduğunu vurgulaması, onun felsefedeki bazı problemlerin nasıl temellendirildiğini anladığını göstermektedir. Onun bu yaklaşımı, sezginin, derin ve doğrudan bir anlayış sağladığını ifade ederken, düşüncenin daha soyut ve dolaylı bir süreç olduğunu da ortaya koyar.

Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinin (1923) “Felsefi Türkçülük” bölümünde, felsefenin bilimle çelişmemesi şartıyla, ruhumuz için daha umut verici, coşkulu, teselli edici ve mutluluk sağlayıcı yeni ve özgün varsayımlar sunabileceğine dikkat çeker. Felsefenin asıl amacının da ruhumuzun saadeti ile ilgili fikirleri arayıp bulmak olduğunu belirtir (Gökalp, 1999, s. 185). Ona göre, felsefe, pozitif bilimler gibi kültürel ve tarihsel verilere bağımsız, nesnel bir etkinlik değildir; aksine, kültürel unsurları ve filozofun öznel yöntemini de içeren bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır.

Gökalp, *Felsefe Dersleri* adlı eserinde ise felsefeyi başlangıçta tüm bilgileri bünyesinde barındıran, hem teorik hem de pratik yönleri olan genel bir bilim dalı olarak tanımlar. Ona göre felsefenin iki temel vardır: birincisi ilahi ve beşerî her şeyi izah etmek; ikincisi, güzeli aramak ve iyiyi yapmak hususundaki faaliyeti sevk ve idare etmek. Zamanla matematik, mekanik, fizik, kimya, fizyoloji ve psikoloji gibi özel bilimler bağımsız birer disiplin olarak ayrıldıktan sonra, felsefenin kapsamı daralmıştır (Gökalp, 2006, s. 467). Gökalp’e göre, bilim ve felsefe arasındaki ilişkide, felsefe, bilimlerin ortaya koyduğu yasaları bir araya getirerek “bilimlerin bilimi” olarak, yani bilim felsefesi şeklinde karşımıza çıkar. Felsefe, bilimlerden elde ettiği yasaları birleştirerek daha kapsayıcı yasalar oluşturur ve bunlar felsefe yasaları olarak adlandırılır. Ancak Gökalp’e göre bilimsel felsefe her ne kadar geniş bir alanı kapsasa da, diğer bilim dallarına bağlı olduğu için sınırlıdır (Gökalp, 2006, s. 473).

Gökalp, felsefenin bilimden farklı özelliklerini açıklarken, felsefeyi konu, amaç, yöntem ve sonuçları bakımından bilimden ayırır. Ona göre bilimin konusu yalnızca fiziksel olaylarla sınırlıdır; oysa felsefe, tüm olayları, insan ruhundaki hayalleri ve fikirleri kapsar. Bilimin amacı, doğadaki olayların nedenlerini ve yasalarını anlamak iken, felsefenin amacı, insanın manevi doğasını yönetmek ve anlamlandırmaktır. Ayrıca bilimler genellikle pragmatist bir yaklaşıma sahipken, felsefe daha idealist bir bakış açısı benimser (Gökalp, 2006, s. 474). Bilim, yöntem olarak deney ve gözleme dayanırken, felsefenin yöntemi akıl ile duygu ve bunların birleşimi olan kalbe dayanır. Bilimden beklenen, aklın tatmin edilmesidir; felsefeden ise aklımızın, ruhumuzun ve irademizin tatmini beklenir. Bilimin sonuçları evrenselidir ve farklı milletler ile dinler arasında geçerlidir. Oysa felsefenin sonuçları, zaman, toplum ve koşullara bağlı olarak değişir (Gökalp, 2006, s. 473-74). Bu bağlamda Gökalp'e göre felsefe, bilimden konu, amaç, yöntem ve sonuçlar açısından farklılık arz etmektedir.

Gökalp, felsefenin bölümlerinden bahsederken, Tanrı'nın ve maddenin mahiyetine ilişkin soruları metafiziğin konusu olarak ele alır ve bu konuların bilimsel felsefenin kapsamına girmediğini belirtir. Ona göre, bilimsel verilerin toplanmasıyla metafizik birçok sorunu çözer ve çözülemeyen konular hakkında "çözülemez" yargısına varır. Bilim felsefesiyle ilgili olarak ise Gökalp, mantığı, hakikatin araştırılmasında kullanılan bir araç olarak, felsefenin bir parçası olarak görür. Felsefenin bir diğer bölümünü ise ahlak olarak tanımlar. Felsefenin diğer bir boyutu, ahlak, estetik ihtiyaçlar ve psikolojik eğilimlerden oluşur. Bu alana da değerler felsefesi denir. Ayrıca, bilginin doğasını, kaynağını ve sonuçlarını ele alan bilgi felsefesi ile maddenin, hayatın, ruhun ve vicdanın mahiyetini, kaynaklarını ve sonuçlarını araştıran varlık felsefesi de mevcuttur. Tüm bu konular, zekâ, şuur ve insan vicdanıyla ilişkilidir. Bunları da inceleyen, psikoloji ile sosyolojiye dayanan felsefeye şuur felsefesi denir. Bu nedenle bütün felsefe kitapları genellikle önce psikolojiyle başlayıp ardından mantık, din, estetik ve metafiziğe geçiş yapar. Gökalp, felsefenin temel konularının bu şekilde tanımlayıp sınıflandırarak *Felsefe Dersleri* adlı kitabını şekillendirmiştir. Bu bağlamda söz konusu kitabın ana başlıkları şunlardır: Ruhیات, Lisan ve Sanat, Mantık, Ahlak, Metafizik.

Felsefeyi genellikle olumlu bir uğraş olarak yorumlayan Gökalp, "İnsan Telakkisi" (1922) adlı yazısında, felsefenin bazı sistemlerinin faydalı, bazılarının ise zararlı olduğunu bildirmiştir. Ona göre, spiritüalizm, idealizm ve rasyonalizm gibi felsefeler, insanın lehinedir ve terbiye açısından faydalıdır. Hayatı bir mekanizmadan, ruhu beynin bir salgısından ibaret gören materyalist felsefeler ise terbiye açısından sakıncalıdır. Yine Gökalp, karamsar, şüpheci ve ferdiyetçi felsefeleri de insan açısından zararlı olanlar grubuna dahil eder (Gökalp, 1982d, s. 69).

Kısacası felsefe hakkında verdiği açıklamalar, onun bu kavramı oldukça geniş bir çerçevede ele aldığını göstermektedir. Felsefeyi, ilimlerin temeli, toplumsal sorunları ele alan evrensel bir ahlak, iradenin yüce hedeflerini araştıran bir disiplin ve usul, aklın kalbi yorumlama tarzı vb. gibi çeşitli anlamlarda kullanmıştır. Ayrıca, Gökalp'in yazılarındaki endişeler ve sunduğu veriler, onun toplum felsefesi geliştirme çabasında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

## 2. Toplum Felsefesi

Toplum felsefesi, toplumun değerlerini, kurumlarını, geleneklerini, tarihini çeşitli yönleriyle eleştirel bir tarzda inceleyen felsefenin bir disiplindir. Ziya Gökalp'in felsefeye dair görüşleri ve farklı alanlardaki düşünceleri incelendiğinde, onun bu tanıma uygun felsefe yapmaya çalıştığı söylenebilir. Gökalp'i toplum felsefesine yönlendiren çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlerin başında kurumlar ve değerler bağlamında çöküşün son aşamasına gelmiş bir toplumun düşünürü olması gelir. İkinci neden, pozitivizm, materyalizm ve sosyalizm gibi toplum felsefelerinin Gökalp'in yaşadığı döneme hâkim oluşudur. Son neden ise etkisi altında olduğu Fransız sosyoloji okulu düşünürlerinin toplumsal ve tarihsel sorunlarla ilgilenmeleridir. Sıralanan bu nedenler, onun toplum felsefesi geliştirmesi için gerekli uygun zemini oluşturmuştur. Ayrıca Gökalp, toplumun çok yönlü incelenmesi ve toplumsal sorunların tek bir sebebe bağlanmaması

gerektiğini belirtir. Bu nedenle o, toplumu sadece ekonomik ya da dini nedenlere dayanarak değil, aynı zamanda ahlak, sanat, dil, felsefe vb. gibi yönleriyle de incelemeye çalışmıştır.

Ziya Gökalp, tarih, felsefe, sosyoloji ve halk kültürü incelemeleri gibi birçok alanda eser vermiştir. Onun düşüncesinin temel çıkış noktası konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Gökalp, Türk ve Batı düşüncesini bazen birleştirerek, bazen de bu iki düşünce arasındaki farkları vurgulayarak farklı konularda eserler kaleme almıştır. Bu farklı alanlardaki yazılarına baktığımızda, üç temel vasiyetin Gökalp'in yalnızca yazılarına değil, aynı zamanda düşünce dünyasına da yön verdiği söylenebilir. Gökalp üç vasiyeti de "felsefi vasiyetler" olarak adlandırır (Erdem, 2008, s. 165).

Babasına, hocasına ve pirine ait olduğunu belirttiği vasiyetlerden, babasına ait olanı, Namık Kemal'i takip etmesi ve hem kendi kültürünü hem de Batı medeniyetini tanımasıdır. (Gökalp, 1982f, s. 96-97). Hocasının vasiyeti, siyasi inkılap için Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini bilmek ve yapılacak anayasanın da bu unsurlara dayandırılmasıdır (Gökalp, 1982g, s. 102). Pirinin vasiyeti, meşrutiyet çerçevesinde basının özgür kalmasıdır (Gökalp, 1982h, s. 105-107). Bu üç vasiyetin içeriğinin toplum sorunlarına odaklandığı düşünüldüğünde, ülke meseleleri hakkında umut felsefesi ve kurtuluş teorileri arayışı, Gökalp'in felsefeyi toplumsal sorunların çözüm yolu olarak gördüğüne dair önemli işaretler sunar. Bu bağlamda, onun düşünceleri, değişen toplumsal koşullarda umut verici bir gelecek inşa etme çabasını yansıtır ve felsefi yaklaşımının, toplumun mevcut sorunlarına yönelik çözüm önerileri geliştirmede kritik bir rol oynadığını gösterir.

Türkiye'de felsefenin teorik değil pratik bir etkinlik olduğunu düşünen Gökalp, bu bağlamda toplum felsefesinin önemi üzerinde durmaktadır. Çökertilen bir devletin ve işgal altındaki bir toplumun, işgalciler tarafından sürgüne gönderilmiş bir bireyi olarak onun görüşlerinde toplumun sorunları ön plandadır. Gökalp, özellikle, toplumun köklü değişimler geçirmesi gereken bir süreçte, bu değişimin hangi temel değerler etrafında şekilleneceği, hangi ilkelerin ve görüşlerin esas alınacağı konusunda derin endişeler taşır. Bu endişeler, onun toplumun kimliğini, kültürel mirasını ve geleceğini nasıl koruyacağına dair bir arayışın ifadesidir. Gökalp'in düşünceleri, bu karmaşık süreçte bireylerin ve toplulukların nasıl bir arada var olabilecekleri üzerine yoğunlaşırken, aynı zamanda ulusal birliğin ve dayanışmanın önemini de vurgular. Bu, yalnızca geçmişi anlamak değil, aynı zamanda geleceği şekillendirmek için de Gökalp'e kritik bir bakış açısı sunar (Bıçak, 2010, s. 53).

Gökalp, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" (1911) adlı yazısında, Osmanlı Devleti'nin sorunlarını çözmek amacıyla gerçekleştirilen siyasi inkılabın (II. Meşrutiyet) yanı sıra, toplumsal inkılabın da hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Peki, Gökalp, toplumsal inkılabtan ne anlıyor? Onun anladığı toplumsal inkılap, "eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibda etmek (yaratmak)"tır. Yeni hayat demek ise yeni bir iktisat, aile, yeni bir estetik, felsefe, hukuk, siyaset ve yeni değerler demektir (Gökalp, 1982e, s. 40-41).

Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) adlı eserinde, başlığı oluşturan her üç düşünce akımını sistematik bir şekilde sentezleme çabası, onun dönemin Türkiye'sindeki kaygılarını yansıtan önemli bir veridir (Gökalp, 2019, s. 45-49). Türkçülük perspektifinden toplumun tüm değer ve kurumlarını yeniden tanımlama isteği, onun temel kaygılarından biridir. Bu yaklaşım hem ulusal kimliğin güçlendirilmesi hem de modernleşme sürecinde toplumun ihtiyaçlarına cevap verme arzusunu gösterir. Gökalp, bu üç unsuru bir araya getirerek, toplumun tarihsel ve kültürel bağlamında nasıl bir dönüşüm yaşaması gerektiği üzerinde durur.

Ziya Gökalp, "Eski Türklerde Felsefe" (1922) adlı yazısında, Türk toplumunda din ile felsefenin ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, Türklerde dinden bağımsız bir felsefe yoktur; bu nedenle eski Türk felsefesini incelerken, aslında eski Türk dinini de tetkik etmiş olur (Gökalp, 1982i, s. 277). Gökalp'in bu tutumu, eski çağlarda felsefe ile dinin özdeş olduğunu

kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca Gökalp, demokrasi, kadın hakları ve özgürlükler gibi modern değerlerin, eski Türk değerleriyle örtüştüğüne inanarak, bu iki zaman dilimi arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım da Gökalp'in, Türk kimliğini ve kültürünü güçlendirmek için geçmişten gelen öğretileri güncel ihtiyaçlarla birleştirmeye yönelik bir çabası olarak değerlendirilebilir. (Bıçak, 2008, s. 109, 118).

Ziya Gökalp, bilimi de toplum bağlamında yorumlamıştır. Ona göre, modern toplumlar arasına girmenin ilk şartı ilme doğru gitmektir. "İlme Doğru" (1922) adlı yazısında, her insanın kendine has bir düşüncüsü, duyusu, iradesi olduğu gibi milletlerin de buna benzer ruhsal yetileri olduğunu düşünür. Milletlerin düşüncüsü, bilim ile felsefe; duyusu, din ile sanat; iradesi, ahlak, siyaset ve ifade eder. Başka bir ifadeyle çağdaş bir millet, müspet ilimlerle düşünen bir mahluk demektir (Gökalp, 1982c, s. 9).

Ziya Gökalp'e göre ilim, olayların neden ve sonuçlarını "gayelerimize ulaşmak için vasıtaların neler olduğunu gösteren ameli bir rehberdir" (Gökalp, 1982c, s. 9). "İlme Doğru" adlı makalede, ilmin toplumun bütün bireylerini ortak kanaatlerle birbirine bağladığını ifade eder. Gökalp, müspet bilime bir başka görev daha yüklemektedir: ilmin iyi ile kötüyü ayırt etmesi. Ayrıca, ilim, gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki tartışmalarda belirleyici bir rol oynar. Sağlık alanında, sağlıklı olan ile hasta olanı ayırt etmenin yanı sıra, toplumsal sorunlarda da benzer bir işlev üstlenir. Modern devlet, bir halk hükümeti olmanın yanı sıra aynı zamanda bir ilim hükümetidir. Günümüz milleti, sanayi olmaksızın, genel sağlık politikası olmadan, elektriksiz ve refahsız bir yaşam süremez. Tüm sorunların çözümü için ilme doğru gitmek gerekir (Gökalp, 1982c, s. 11). Kısacası Gökalp, bir yandan ilmin teorik özelliklerini öne çıkarmış diğer yandan da onun toplum üzerindeki etkilerini konu edinmiştir.

## 2.1. Ahlak-Toplum İlişkisi

Gökalp, ahlaki bir felsefe sorunu olmaktan çok, toplumların yapılanmaları ve karakterleriyle ilgili olarak ele almıştır. Ahlakın amacını toplum olarak gören Gökalp ahlaki kaideleri teşhis ettiren iki unsurdan birincisini "ahlaki kaideler mecburidir" diyerek ahlakın kaynağı itibarıyla bireysel değil toplumsal olduğunu; ikincisini "ahlaki kaideler cazibeli" diyerek sahip oldukları cazibeden dolayı onların peşinden koştuğumuzu söylemektedir. Durkheim'ın etkisinde kalarak ahlakın kaynağını toplumda gören Gökalp, Kant'ın görev ahlakının tersine görevin toplum içerisinde yer bulduğunu ifade etmektedir.

"Ahlaka Doğru" (1922) adlı yazısında belirttiği gibi, insana normal gösteren ilim, orijinal olanı ortaya koyan deha; ideali ve *mefkûreyi* ise tanıtan ahlaktır. Bu üç manevi değer arasında bir hiyerarşi bulunmaktadır. Bilim, belirli bir yöntemle elde edildiği için herkes çalışarak az çok bilimsel bilgi edinebilir. Ancak deha, doğanın bir lütfü olduğundan çalışarak kazanılamaz. Bu nedenle deha, değeri açısından ilmin üstünde yer alır. Dâhilerin ruhlara sağladığı ilham, bilim insanlarının elde ettiklerinden daha yücedir. Bilim, pragmatik, pozitivist ve evrenseldir; deha ise millidir. Deha, bilimin ötesinde bir değere sahipken, ahlak dehadan da üstündür. Ahlakın değeri, diğer sosyal değerlerle karşılaştırılmayacak kadar özeldir (Gökalp, 1982j, s. 17).

Ahlaka sosyolojik açıdan baktığı için Gökalp, milleti oluşturan her ferdi birbirine ayrılmaz biçimde bağlayacak bağın ahlak olduğunu belirtir. Ailenin esası olan *velayeti hassa* ile devletin temeli olan *velayeti amme* kuvvetlerini ahlaktan alırlar. Ahlakı zayıf toplumlarda, aile içinde babanın, toplum içinde hükümetin manevi nüfuzları zayıftır. Gökalp'e göre ahlak, irademizin banisi ve eğitimin de esasıdır. Ayrıca insanları mutlu eden yegâne amil de ahlaktır. Ahlakın kılavuzunun vicdan olduğunu ifade eden Gökalp, olgun bir yaşa gelmiş her ferdin, ahlaki ilkeleri vicdanlarında ezeli bir kalemle yazılmış gibi hazır bulacaklarını ifade eder (Gökalp, 1982j, s. 18). Bu görüşler, Gökalp'in ahlaki toplumun en temel unsurlarından biri olarak değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre, bireylerin vicdanları aracılığıyla içselleştirdikleri ahlaki değerler, sosyal yapının temel taşlarını oluşturur. Ahlak, sadece bireysel bir olgu değil, aynı zamanda toplumun sağlıklı bir şekilde işlemesi için gerekli bir yapıdadır. Bu nedenle, ahlaki ilkelerin güçlendirilmesi, toplumsal uyum ve birlik için büyük önem taşır.

Ziya Gökalp'e göre, tarih boyunca ortaya konan felsefi düşüncelerin tamamı, belirli tarihsel ve sosyal koşullar altında ve kendi döneminin sorunlarını çözme amacıyla geliştirilmiştir. Bu nedenle, hiçbir felsefe evrensel değildir. Bir yerde geliştirilmiş bir felsefe, başka bir yerin problemlerini çözmekte yeterli olamaz. Aynı durum ahlak felsefesi için de geçerlidir; başka bir coğrafyada şekillenen bir ahlak felsefesinin Türk milleti için benimsenmesi doğru olmayabilir ve hatta zarar verebilir. Bu nedenle, kendi kültürümüzü dikkate alarak, kendi sorunlarımıza uygun bir ahlak felsefesi geliştirmek gereklidir.

Gökalp, yaşadığı dönemde Osmanlılık idealinden vazgeçip Türkçülük idealine yönelindiğini belirtir. Bu bağlamda, onun amacı, toplumun kültürüne uygun bir toplumcu ahlak felsefesi geliştirmektir. Gökalp'e göre, ortaya konulacak bu yeni ahlak, Türk milletinin kültürünü araştırarak elde edilmelidir. Bu kültür, sosyoloji biliminin yöntemleri kullanılarak keşfedilmeli ve milli ahlak, bu kültürel temele dayandırılmalıdır. Bu yaklaşım, Türk milletinin öz değerleri ve sosyal dinamikleri üzerinden bir ahlaki yapı oluşturma çabasını yansıtır.

Gökalp'e göre, bir toplumun vicdanında yaşayan değer hükümlerinin toplamına kültür, zihninde yaşayan gerçeklik hükümlerinin toplamına ise teknoloji denilir. Değer hükümleri, her toplumda başka türlü olduğu için, onların toplamı olan kültür de millidir. Tam aksine gerçeklik hükümleri ve onların toplamı olan teknoloji ise milletlerarasıdır (Gökalp, 1992, s. 27). Gökalp'e göre, gerçeklik hükümleri doğruluğunu dış dünyaya uygunluk temelinde elde ederken, değer hükümleri kurgusal ve uzlaşmış bir dünyadan hareketle doğruluğunu kazanır. Bu kurgusal dünyayı Gökalp, "mefkûre" kavramı ile ifade eder. İnsan ruhu, mefkûreler dünyasında yer alır ve bu dünyadaki iyi, güzel, kutsal gibi ölçütlere dayanarak değer hükümleri vermek durumundadır.

Gökalp'e göre, büyük milletler, medeniyetin farklı alanlarında en yüksek noktaya ulaşmışlardır. Eski Yunanlılar estetikte, Romalılar hukukta, Yahudiler ve Araplar dinde, Fransızlar edebiyatta, Anglosaksonlar iktisatta, Almanlar ise müzik ve felsefede öne çıkmışlardır. Türkler ise ahlak alanında birinciliği kazanmışlardır. (Gökalp, 1999, s. 151). Ona göre Türk tarihi, baştan sona ahlaki erdemlerle doludur. Türklerin mağlup ettikleri milletlere, milli ve dini varlıklarını sürdürmeleri için serbestlik tanınması, bu ahlaki özelliğin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Ancak kapitülasyon örneğinde olduğu gibi, yapılan iyilikler, sonrasında Türkleri boğmak için bir zincir olarak kullanılmıştır. Türklerin kapitülasyon vermesi ile kapitülasyon sahiplerinin bunu Türkleri boğmak için kullanması, Türkleri diğerlerinden ayıran en önemli özellik olarak öne çıkmaktadır (Gökalp, 1999, s. 151).

Ahlak başlığı altında Gökalp'in toplumsal ve siyasal öğretileri, yalnızca analitik bir çerçeve sunmakla kalmayıp, aynı zamanda normatif öğeler de içermektedir. *Felsefe Dersleri* adlı eserinde, Gökalp'in sosyoloji anlayışının ahlaki boyutlarına da yer vermektedir. O, ahlaki iyilik yapma kaygısının, hakikati arama kaygısından daha basit görülemeyeceğini vurgulayarak, ahlaki ilkelerin derinliğine işaret etmiştir. Gökalp, mevcut ahlak anlayışının toplumun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalacağını savunmuş ve bu nedenle ahlak ilminin gerekli olduğunu belirtmiştir. Teorik ahlak konusunda, vicdanı zihinsel, duygusal ve iradi unsurlar olarak üç boyutta ele alarak, ahlaki kararların karmaşıklığını ve çok boyutlu yapısını açıklamıştır (Gökalp, 2006, s. 280-81). Ona göre, ahlaki yapıyı oluşturan bu üç unsurdan biri diğerlerine galip gelebilir, ancak bunlar birbirlerinden ayrılmazlar. Ayrıca Gökalp, vicdanın kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişiklik gösterdiğini, filozofların düşüncelerine referansla açıklamıştır. Bu bağlamda, ahlakın dinamik bir yapı olduğunu ve toplumsal bağlamlarla etkileşim içinde şekillendiğini vurgulamıştır.

Gökalp ayrıca *Felsefe Dersleri*'nde hedonist, pragmatist ve rasyonel ahlaki farklı düşünürler açısından ele alarak bu konuların derinliklerine inmiştir. Ardından bireysel ve toplumsal ahlaki incelemeye yönelmiştir. Bireysel ahlaki, bedensel ve hissi, zihni ve iradi hayatla ilgili görevler ile namus duygusu üzerinden tartışmıştır. Toplumsal ahlaki ise dayanışma, adalet ve şefkat gibi kavramlar çerçevesinde ele alarak, bu değerlerin toplumun sağlıklı bir şekilde işlenmesi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (Bircan, 2019, s. 49). Bu yaklaşımı hem



bireyin hem de toplumun ahlaki yapılarını anlamaya yönelik kapsamlı bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmalar, ekonomik krizler ve yönetim sorunları gibi toplumsal sıkıntılar, Gökalp'i bu sorunların çözümünde Durkheim'in dayanışma kavramına yönlendirmiştir. Gökalp, toplumsal uyum ve birlik sağlamak için dayanışmanın önemine vurgu yaparak, bu kavramı düşünce sisteminin önemli temellerinden biri haline getirmiştir. (Karakaş, 2008, s. 447-449). Dayanışma, bireylerin ve toplumların bir arada var olabilmeleri için gerekli olan sosyal bağları güçlendiren bir unsur olarak, Gökalp'in ahlaki ve toplumsal felsefesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, bireysel çıkarların ötesinde, ortak değerler ve hedefler etrafında birleşmenin gerekliliğini vurgular.

Gökalp, ahlaki bireyler arasındaki ilişkileri temellendiren felsefi bağlamda değil, bireyin topluma karşı sorumlulukları açısından ele almıştır. Böyle bir yorumun yapıma nedeni olarak, yaşanan dönemin şartları gösterilebilir. Ayrıca, Gökalp'in düşüncelerini büyük ölçüde sosyolojik temelde geliştirmesi de ahlaki, sosyolojinin bir sorunu olarak birey toplum ilişkisinde ahlaki konu edinmesini sağlamıştır. Dolayısıyla ahlak, toplum felsefesinin bir konusu olarak değerlendirilmiştir.

## 2.2. Felsefi Türkçülük

Gökalp'in toplum felsefesi kaygısı en iyi *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında ortaya konulmuştur. Bu kitaptaki "Felsefi Türkçülük" bölümünde felsefeyi ilimle karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak bu konudaki anlayışını ortaya koymuştur. Ona göre ilim, nesnel ve müspet olduğu için uluslararası bir nitelik taşır; bu nedenle ilimde Türkçülük söz konusu olamaz. Ancak felsefe, ilme dayansa da bilimsel düşünceden farklı bir düşünme tarzı sunar. Felsefenin nesnel ve müspet unvanları alabilmesi, ancak bu niteliklere sahip olan ilimlere uygun olmasından kaynaklanır. İlimin kabul etmediği hükümleri felsefe kabul edemez ve ilmin ispat ettiği hükümleri felsefe ortadan kaldıramaz. Felsefe, bu iki sınırlama dışında tamamen özgür bir düşünce alanıdır (Gökalp, 1999, s. 185).

Gökalp, felsefenin, ilimle çelişmemek kaydıyla ruhumuz için daha ümit verici, daha derin anlamlar taşıyan ve teselli sağlayan, tamamen yeni ve orijinal faraziyeler üretebileceğini savunur. Felsefenin asıl görevi, bu tür faraziyeleri ve görüşleri keşfetmektir. Felsefenin değeri, bir yandan müspet ilimlerle uyumlu olma derecesi, diğer yandan ruhlara büyük umutlar, derin duygular, teselliler ve mutluluklar sunabilmesi ile ölçülür. Gökalp, felsefenin nesnel ve öznel alanları olduğuna işaret ederek milli bir felsefeyi temellendirmeyi amaçlamıştır. İlim nesnel ve müspet olduğu için milletlerarasıdır. Bunun için ilimde Türkçülük olamaz. Ancak felsefe, ilim gibi uluslararası olmak zorunda değildir; milli bir kimlik de taşıyabilir. Bu bağlamda, Gökalp'e göre her milletin kendine özgü bir felsefesi vardır. Dolayısıyla, ahlak, estetik ve iktisat gibi alanlarda olduğu gibi, felsefede de Türkçülük mümkün ve geçerlidir (Gökalp, 1999, s. 185-86). Bu, Gökalp'in düşünce sisteminde milli kimliğin ve kültürel değerlerin önemi üzerinde durduğunun bir göstergesidir.

Gökalp'e göre felsefe, maddi ihtiyaçların zorlamadığı, hiçbir menfaatin güdülmediği karşılık beklemeden yapılan bir etkinliktir. Bu tarz düşünceye ise *muakele* (spekülasyon) denir (Gökalp, 1999, s. 186).<sup>2</sup> Bir millet savaşlardan kurtulup ekonomik refaha kavuşmadıkça, o toplumda spekülasyon düşünce gelişmez. Çünkü *spekülasyon*, düşünmek için düşünmektir. Türkler tarih boyunca huzur ve refaha kavuşamadıkları için Gökalp'e göre hayatını *muakeleye* adayacak çok az kişi yetişmiştir. Ayrıca Türkler *yüksek felsefe* bakımından geri kalmış olsa da *halk felsefesi* bakımından Yunanlılardan ve İngilizlerden üstündür. Bunun delili olarak da Çanakkale'de ve Anadolu'da kazandığımız savaşları göstermektedir. Ona göre Türkleri iki savaşta da galip kılan, askeri güçleri değil, ruhlarına egemen olan milli felsefeleri idi (Gökalp, 1999, s. 187). Görülüyor

<sup>2</sup> Gökalp, maddi ihtiyaçların giderilmesi ve yarar amacıyla yapılan düşünüşe ise tedebbür adımı vermektedir. Ona göre bilim adamları tedebbür sahibi, filozoflar ise muakele suretinde düşünen insanlardır.

ki Türkler yüksek felsefe bakımından diğer milletlerden üstün değilse de halk felsefesi açısından gayet yüksektir. İşte *felsefi türkçülük*, Türk halkındaki bu felsefeyi arayıp bulmaktır.

Gökalp, Osmanlı medeniyetini beğenmediği ve onu milli değil kozmopolit saydığı için onun yerine Batı medeniyetinin geçmesini arzulamaktadır. Bunun için de *Türkçülük* fikrini savunmaktadır. Ona göre “Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir” (Gökalp, 1999, s. 16). Bu tanımdan sonra Gökalp, Türkçülüğün mahiyetini araştırmaya başlar ve bunun için de millet denilen topluluğun mahiyetini tayin etme yoluna gider. Milleti bir sosyal gerçeklik olarak ele alan Gökalp, önce onun tanımını yapar, milletin hangi tip toplumlarda doğduğunu, nasıl gelişebileceğini anlatır. Ona göre millet, dili, dini, ahlaki ve güzellik duygusu ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşan topluluktur. İnsan, kanca müşterek olduğu insanlardan ziyade aynı dili konuşan, aynı dine inanan insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz, bedenimizde değil ruhumuzdadır (Gökalp, 1999, s. 22). Gökalp’e göre fiziksel özelliklerimiz sahip olduğumuz ırktan gelir, manevi özelliklerimiz ise terbiyesini, kültürünü aldığımız toplumdan gelir. İşte Türkçülüğün görevi de bir yandan halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, diğer taraftan Batı medeniyetini tam ve canlı bir şekilde milli kültüre aktarmaktır (Gökalp, 1999, s. 46). Kısacası Gökalp’in Türkçülük başlığı altında ele aldığı konulara bakıldığında yaşadığı çağdaki Türk toplumunun sorunlarını *Türkçülük* açısından temellendirmeye çalıştığı görülmektedir.

### 2.3. Felsefi Bir Tavır Olarak Mefkûre

20. yüzyılın başlarında kendini gösteren kimlik krizini temel sorun ve endişe olarak alan Ziya Gökalp, millete yeni bir ideal ve mefkûre sunmak ister. Gökalp’in fikirlerinde önemli bir yere sahip olan mefkûre, bir yandan toplumsal sorunları yorumlamada bir yandan da felsefi bir tavır sergilemede kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle toplum felsefesi yapmanın en iyi örneklerinden biri onun mefkûre temellendirmesi olmuştur. Gökalp, mefkûre üzerine *Küçük Mecmua*’da üç makale yazmıştır: “Mefkûre Nedir?” (24 Temmuz 1922), “Mefkûre ve Şe’niyet” (31 Temmuz 1922) ve “Mefkûrenin Nevileri ve Derecâtı” (14 Ağustos 1922). Ayrıca çeşitli yazılarında da yer yer bu kavramla ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

*Mefkûre* kavramı Arapça kökenli olmakla beraber Arapların bilmediği ve kullanmadığı bir kavramdır. Onu Arapça fikir kökünden türeten Ziya Gökalp’tir. Bu kavram aslında Fransızcada “*idèale*” kelimesinin karşılığı olarak uydurulmuştur. Çünkü *ideal*, *ideoloji*, *ideolog*, *idealist* gibi aynı kökten kelimelerin birbirlerini çağrıştırmalarına karşı Gökalp, *fikir*, *tefekür*, *mütefekür* ve *mefkûre* kelimelerini birbirlerini çağrıştıran bir grup olarak ortaya koymuştur (Bolay, 2015, s. 402).

“Mefkûre Nedir?” adlı ilk makalede, mefkûre sorununa değerlerin kökenini tartışmak için değindiğini belirten Gökalp’e göre mefkûrenin değişimine bağlı olarak değerler de değişmektedir. Ayrıca toplumların ve düşünürlerin mefkûreyi farklı tanımladıkları görülür (Gökalp, 1982k, s. 42-43). Sosyolojiden hareketle mefkûreyi tanımladığını ifade eden Gökalp’e göre mefkûre, müstesna anlarda yaşanılmış ve yine o anlarda yaşanabilen bir hayat tarzıdır. Gökalp’in müstesna anlardan kastı ise “cemiyetin buhranlı dakikalarıdır” (Gökalp, 1982k, s. 44). Gökalp, mefkûre ile toplumu özdeşleştirerek “mefkûre cemiyetin ta kendisidir” der. Bunun gerekçesini de toplumu, fertlerden değil, onlardaki ortak duygulardan ve ortak vicdandan ibaret görmesiyle izah eder. Mefkûre müstesna anlarda yaşanılmış ve yine o anlarda yaşanabilen bir hayat tarzı olduğuna göre ne işe yarar? Gökalp, toplumdaki değişmeyi, değerlerin değişmesini mefkûrelere bağlı olarak izah etmektedir. Dolayısıyla mefkûre, değerlerin yenilenmesinin zeminini hazırlamaktadır.

Gökalp’e göre eski filozoflar, genellikle mefkûre (*idealizm*) ile şe’niyeti (*realizmi*) birbirinin zıddı olarak görmüş ve bir şey mefkûreyse, şe’niyet olamaz, şe’niyetse, mefkûre mahiyeti alamaz düşüncesini savunmuşlardır (Gökalp, 1982l, s. 48). Mefkûre, yeni doğduğunda, canlı bir şe’niyet (gerçeklik), hakiki bir hayat halindedir. Ancak olağanüstü durumlarda ortaya çıkan mefkûreler, kısa sürede insanları yordduğundan, insanlar eski hayatlarına, yaşayış tarzlarına

geri dönerler. Mefkûre, bireysel bir düşünce değil, toplumsal bir gerçekliktir ve bundan dolayı bireyler tarafından meydana getirilemez; o, toplumsal sebeplerden kendi kendine doğar. Mefkûre var olduğu için, bireyler tarafından keşfedilebilir, bir şey'niyet (*gerçeklik*) olduğu için ilmi yapılabilir. Bu ilim, doğa bilimleri gibi müspet usullere bağlı kalan sosyolojidir (Gökalp, 1982l, s. 52).

Gökalp'e göre, maddiyat alanında bilmek, yapabilmektir. Mefkûreler ve değerler sahasında ise *yapabilmek, bilmektir* (Gökalp, 1982m, s. 55). Mefkûre birçok değeri yarattığı gibi, değerler de birçok müesseseyi ortaya çıkarır. Bunun yanında, milli harsın (kültürün) yaratıcısı mefkûredir. Mefkûreye yaratıcı mefkûre denmesinin nedeni budur. Bir milletin mefkûresi ortaya çıkmadan, o milletin istikbalde ne gibi değer hükümlerine sahip olacağı belli değildir. Ancak bir kez yeni mefkûre ortaya çıkınca, derhal o milletin istikbalinin ne olacağı anlaşılır. Yeni mefkûre ortaya çıkar çıkmaz, eski değerler kaybolmaya başlar ve bunların yerini yeni mefkûreden doğan değerler alır. Bu yeni değer hükümleri, ahlaki, hukuki, siyasi, bedii (sanat) ve iktisadi nitelikte pek çok yeni müessese ve kaideyi doğurur. Bu olayların tümüne ise milli hars denir. Mefkûre, milletin hem geleceğini belirleyen hem de gelecekteki milli harsını şekillendiren önemli bir unsurdur (Gökalp, 1982m, s. 55-56).

Gökalp'e göre bir ülkedeki en büyük fikri hatalardan biri, çeşitli mefkûrelerden yalnız birisini doğru kabul edip diğerlerini yanlış diyerek reddetmektir. Toplumlar, yapıları gereği çeşitli grupları barındırmanın yanı sıra, farklı bağlamlarda tanımlanarak yeni öbekler de oluşturabilirler. Örneğin, millet, devlet, vatan, halk, kavim, ümmet, medeniyet zümresi, sınıflar ve meslekler gibi unsurlar, farklı mefkûrelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu unsurların her biri kendine özgü düşünce sistemleri ve değerler barındırarak toplumsal yapının çeşitliliğini oluşturur. Ancak mefkûreler ne kadar çeşitli olursa olsun, bunların temelinde *vatan mefkûresi* yatar (Gökalp, 1982n, s. 59-60).

Mefkûresiz olmanın bedelinin ağır olduğunu vurgulayan Gökalp, milli mefkûreden mahrumiyetin Türkleri milli iktisattan yoksun bıraktığını, aynı zamanda dilin sadeleşmesini ve güzel sanatlarda milli üslupların gelişimini engellediğini düşünmektedir. Gökalp'e göre, diriltici ve yaratıcı bir mefkûreye sahip olan devlet, *ölümsüzdür*. Bu görüş, mefkûreli milletlerin bireylerinin iradeli, mefkûresiz milletlerin bireylerinin ise iradesiz olduğu kabulüne dayanır. Zira mefkûre, şimdinin eğiticisi, geleceğin yaratıcısı ve geçmişin gerçekliğidir (Gökalp, 2019, s. 71-73).

Anlaşıldığı üzere Gökalp için mefkûre, birey kaynaklı psikolojik bir olgu olmayıp toplumsal bir olgudur. İlk olarak bilinçsiz olarak ortaya çıkan mefkûre, toplumun buhranlı zamanlarında bilinç üstüne çıkararak toplumu zorlamaktadır. Bu nedenle mefkûre, bir şey'niyet, bir gerçekliktir. Bu gerçeklik henüz nesneleşmemiş olan gizli, karanlıkta olan orijinal bir gerçekliktir. Onun rolü, insanı sarsan açlık, uykusuzluk gibi, durmadan toplumun gövdesini sarsmaktadır (Baltacıoğlu, 1966, s. 129). Bütün bu düşünceleriyle Gökalp'in mefkûre sosyolojisinin karanlık yüzüne ışık saçtığına şüphe yoktur. Ancak mefkûre, sosyolojinin en karanlık, en güç anlaşılabilir konusudur. Onun için bu konu üzerinde ne kadar durulursa o kadar yararlı olacaktır.

## Sonuç

Yaşadığı çağda kurumlar ve değerler bağlamında çöküşün son aşamasına gelmiş bir toplumun düşünürü olarak Gökalp, sorunların çözümü için toplumsal bir inkılabı gerekli görür. Bu toplumsal inkılabı ise "eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat yaratmak" olarak ifade eder. Yaratılacak bu yeni hayatın ise yeni değerler çerçevesinde oluşturulması gerekliliği üzerinde durur. Bunun için toplumsal sorunların çok yönlü incelenmesi gerektiğini düşünerek, toplumu sadece ekonomik ya da dini nedenlere dayanarak değil, aynı zamanda ahlak, sanat, dil, felsefe vb. gibi yönleriyle de incelemeye çalışmıştır.

Gökalp, yeni değerlere bağlı olarak yaratılacak yeni hayatın müspet bilimler, ahlak, din, felsefe ve bunlara dair üretilecek yeni kavramlar ekseninde mümkün olacağını düşünür. Bilimi

toplum bağlamında yorumlayan Gökalp, onu modern toplumlar arasına girmenin şartı olarak görür. Ona göre çağdaş bir millet müspet ilimlerle düşünen bir canlı gibidir. Yine bilimi, toplumun bütün bireylerini ortak kanaatlerde birleştiren ve gayelerimize ulaşmak için vasıtaların neler olduğu gösteren bir rehber olarak yorumlar.

Durkheim'ın etkisinde kalarak ahlakın kaynağını toplumda gören Gökalp, Kant'ın bireyi merkeze alan ödev ahlakının tersine ödevin toplum içerisinde yer bulduğunu ifade eder. Ahlaka sosyolojik açıdan baktığı için Gökalp, milleti oluşturan her ferdi birbirine ayrılmaz biçimde bağlayacak bağın ahlak olduğunu belirtir. Gökalp'e göre ahlak, irademizin banisi ve eğitimin de esasıdır. Ahlakın kılavuzunun vicdan olduğunu ifade eden Gökalp, yetişkin olan her ferdin, ahlaki düsturları vicdanlarında ezeli bir kalemle yazılmış gibi hazır bulacaklarını belirtir. Bu görüşler de onun ahlaki toplumun en temel unsurlardan biri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Toplumsal sorunları çözmek, bilim ve ahlak ekseninde, yeni değerlere bağlı olarak yarattığı yeni hayatı yorumlamak için felsefi bir tavır olarak mefkûre kavramına başvurur. Mefkûre kavramını değerlerin kökenini tartışmak için yarattığını belirten Gökalp'e göre mefkûrenin değişimine bağlı olarak değerler de değişmektedir. Dolayısıyla mefkûre, değerlerin yenilenmesinin zeminini hazırlamaktadır. Gökalp, mefkûre ile toplumu özdeşleştirerek "mefkûre cemiyetin ta kendisidir" der. Bunun gerekçesini de toplumu, fertlerden değil, onlardaki ortak duygulardan ve ortak vicdandan ibaret görmesiyle izah eder.

Kıscacası Ziya Gökalp, çeşitli konularda derinlemesine çalışan, yeni kavramlar geliştiren ve mevcut kavramlara yeni anlamlar yükleyen bir düşünürdür. Tarihsel verileri teorik bir çerçevede ele alarak dönüştürmesi, karşılaştığı sorunlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşması ve bilim, tarih, sosyoloji, felsefe gibi alanlardan edindiği teorik bilgileri toplumsal sorunların çözümünde kullanmasıyla, önemi daha da iyi anlaşılacak bir mütefekkindir. Ayrıca günümüzde Türk toplumunun karşılaştığı sorunların çözümü için sadece Ziya Gökalp'in değil onun gibi daha birçok düşünürün yaptıkları çalışmaların, yeni bakış açılarıyla, yeni gelişmelerin ve ülkenin şartları ışığında sorgulanarak tekrara düşmeden yenilenerek devam etmesi bir zorunluluktur.

## Kaynakça

- Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Bıçak, A. (2008). Düşünür örneği olarak Ziya Gökalp. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (14), 97-130.
- Bıçak, A. (2010). Ziya Gökalp'in felsefe anlayışı. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (18), 51-71.
- Bircan, U. (2019). Ziya Gökalp'in "Felsefe Dersleri" üzerine. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 37-53.
- Bolay, S. H. (2015). *Tanzimattan günümüze Türk düşünürleri* (C. 1). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Erdem, H. H. (2008). Ziya Gökalp'in tarih ve toplum düşüncesinin temel kavramları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(4), 163-172.
- Gökalp, Z. (1976). Din, ilmin bir netice-i zaruriyyesidir. Ş. Beysanoğlu (Haz.), *Makaleler I* içinde (ss. 98-102). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982a). Bugünkü felsefe. S. H. Bolay (Haz.), *Makaleler II* içinde (ss. 1-7). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982b). Felsefeye doğru. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 28-33). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Gökalp, Z. (1982c). İlme doğru. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 9-11). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982d). İnsan telakkisi. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 67-70). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982e). Yeni hayat yeni kıymetler. S. H. Bolay (Haz.), *Makaleler II* içinde (ss. 40-46). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982f). Felsefi vasiyetler I. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 95-97). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982g). Felsefi vasiyetler II. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 98-102). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982h). Felsefi vasiyetler III. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 103-107). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982i). Eski Türklerde felsefe. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 277-282). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982j). Ahlaka doğru. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 17-20). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982k). Mefkûre nedir? M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 41-47). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982l). Mefkûre ve şe'niyet. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 48-52). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982m). Manevi hayat deruni hayat. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 53-58). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982n). Mefkûrenin neveleri ve derecâtı. M. A. Çay (Haz.), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)* içinde (ss. 59-66). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri I*. R. Kardaş (Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999). *Türkçülüğün esasları*. M. Kaplan (Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe dersleri*. (A. Utku ve E. Erbay, Çev.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gökalp, Z. (2019). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. M. S. Koz (Haz.), *Ziya Gökalp Kitaplar I* içinde (ss. 39-88). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (11), 435-476.
- Ovacık, Z. (2023). Türk Modernleşmesinin felsefe ile temasını Ziya Gökalp üzerinden düşünmek: felsefenin saadeti mi; saadetin felsefesi mi? *Beytülhikme Dergisi*, 13(3), 378-390.

#### ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.